

СПЕЦИАЛИЗИРАН НАУЧЕН СЪВЕТ
ПО БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ ПРИ ВАК

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Философски факултет
Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“

Антоанета Георгиева Преславска

**РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИ ЗНАНИЯ
В ЕЛЕКТРОННА ФОРМА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „Доктор“
по научната специалност „Информационно-търсеци системи“
шифър 05.10.02

Научен ръководител: доц. д-р Красимир Петков

Рецензенти:
проф. дфн Боряна Христова
доц. д-р Оля Харизанова

София, 2007

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от разширен състав на Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика” при Философски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски” на 24 април 2007 г.

Научна специалност: Информационно-търсещи системи
Шифър на научната специалност: 05.10.02.

Дисертантката работи в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика” при Философски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски”.

Автор: Антоанета Георгиева Преславска
Заглавие: Разпространение на енциклопедични знания в електронна форма
Тираж: 50 броя

Обща характеристика на дисертационния труд

Замисълът на дисертацията е да се изследва разпространението на енциклопедични знания в условията, осигурявани от съвременните информационни технологии. За да бъде разбрана и осмислена налагащата се в световен мащаб практика на трансформации на традиционния печатен текст и представянето на адекватен по съдържание електронен продукт, е наложително да се проследят историческите основания и съвременните предпоставки за преустройство в процесите по създаване, популяризация и овладяване на енциклопедични знания в диахронен и синхронен план. Водещо е убеждението, че тяхното изясняване е от значение за образованието и практиката на библиотечно-информационните специалисти.

Актуалност на разглежданата проблематика. В условията на експоненциално нарастване на публикациите и на обема на човешките знания пред потребителите стоят сложни проблеми, свързани с осъществяване на бърз и пълен достъп до необходимата информация. Интензивното навлизане на новите информационни технологии от 90-те години на XX век насам все по-настойчиво поставя въпроси, свързани с бъдещето на традиционните книжни издания, с опасенията от замяната им с електронните, със страха от края на печатната култура, с колебанията за новите перспективи пред текста. В търсене на отговори на тези въпроси съвременността като че ли налага разумния баланс между печатните и динамично променящите се електронни издания. Все повече се налага тезата, че печатната и електронната форма на представяне на информацията не са взаимно изключващи се, а допълващи се. За читателите на художествена литература предпочитана си остава книгата в печатна форма.

Що се отнася до справочните и в частност енциклопедичните издания обаче качествените промени в потребителското търсене налагат други решения. Те имат специфични особености, които обуславят по-широкото им разпространение в електронна форма. Водещ принцип при съставянето и разпространението на всяко енциклопедично издание е да се осигури максимално бързо и удобно намиране на търсената информация от потребителя. Реализирането на този принцип със съвременни информационни технологии предлага редица предимства - синтез на текст, образ, звук,

анимация; съхраняване на значително по-големи масиви от данни; адекватно отразяване на сложната структура благодарение на хипертекста; повече възможности за търсене сред информационните масиви и т.н. Благодарение на стремителното разрастване на възможностите на компютърните технологии и навлизането на високоскоростните комуникационни канали на световната мрежа електронните енциклопедични издания са в състояние да предлагат многоаспектна, актуална и по-обхватна информация от печатните. Поради това през последните 15 години се отбелязва истински „бум“ в тяхното разпространение.

Въпреки безсъмнената навременност и вероятно поради динамиката в развитието на процесите по разпространение на енциклопедично знание в електронна форма към настоящия момент в българската литература няма налично цялостно проучване по този въпрос. Изследователският интерес у докторантката е провокиран както от липсата на актуален обобщаващ труд, така и от перспективата за нарастващи социални изисквания към електронните издания и другите форми на електронен достъп до енциклопедична информация.

Темата за енциклопедичното знание и разпространението му в електронна форма занимава трайно интереса на авторката. Стимул за докторантските занимания по темата е ангажираността на дисертантката с подготовката на енциклопедия „Българска книга“. Тя формира **личните мотиви за избор на темата**. Допълнителен подтик в изследователските дирения е провеждането на упражнения по дисциплината „Информационни и комуникационни технологии“ на студентите от I и IV курс в специалност „Библиотечно-информационни науки“ във Философския факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Необходимостта учебните материали да бъдат постоянно актуализирани поради спецификата на материята изисква текущо следене на процесите по електронното публикуване. Част от изложените в дисертационния труд идеи и принципи са представени на международни и национални специализирани форуми: на XIII Националната научна конференция на СБИР, София, 2003 г., на VII съвместна среща и Конференция на учени от Северна Америка и България, проведена от 9 до 12 октомври 2003 г. в Университета в Охайо, Калъмбъс, САЩ. В сборника от доклади на международната конференция „Библиотеки, глобализация и кооперация“ от 2004 г. и във френското специализирано издание

по библиология „Schéma et schématisation” (2004 г.) са включени самостоятелни разработки, отнасящи се до енциклопедичното знание.

Изходна теза за изследването е концептуалното гледище, че енциклопедиите са продукт на знанието, съответстващо на обществените условия и техните цивилизационни особености.

Цел на дисертационния труд е да се проучи и анализира как предоставяните от съвременните технологии възможности се използват в електронните енциклопедични издания и как това се отразява върху създаването и разпространението на енциклопедични знания. С оглед на целта **обект** на изследване са универсалните енциклопедични знания и съответните издания както в традиционна печатна форма, така и в електронна форма.

За постигане на формулираната цел дисертационният труд си поставя следните **изследователски задачи**:

- Да се разгледат хронологично-обзорно енциклопедизмът и енциклопедичните знания в културно-исторически аспект, като се направят аналогии и взаимовръзки с възникването и развитието на енциклопедичните издания в българската книжнина от края на XIX и през XX в.
- Да се направи систематично описание на разнообразните форми на разпространение на енциклопедичните знания в съвременността, определяна като преход към информационно общество. Наличните възможности за разпространение на енциклопедични знания да бъдат съпоставени и да бъдат анализирани тенденциите за тяхното функциониране.
- Да се проучи как в енциклопедиите в електронна форма са реализирани предоставяните от съвременните информационни и комуникационни технологии възможности за създаване на енциклопедични трудове, за използване на съдържащата се в тях информация и за тяхното разпространение.
- Да се направи аналитичен преглед на съвременното състояние на енциклопедичното знание в електронна форма.
- Да се открият състоянието и перспективите на възможностите за ползване на енциклопедична информация от отделните лица и ролята на библиотечно-информационните професионалисти като насочващи и

подпомагачи този процес. Знанията и уменията за навигиране в информационното пространство, немаловажна част от което са синтезираните енциклопедични знания, както и за тяхната оценка и подбор, са сред откритите в дисертационния труд належащи задачи на библиотечно-информационните специалисти.

В **резултат** от изследванията се доказват следните три **основни** хипотези:

Хипотеза 1. В развитите в информационно-технологично отношение страни електронните енциклопедии се налагат като основно средство за разпространение на универсални енциклопедични знания.

Хипотеза 2. Благодарение на технологиите за дигитализация и комуникация енциклопедиите се превръщат в общодостъпно средство за справочна информация.

Хипотеза 3. Вследствие на въвеждането на Интернет онлайн-енциклопедиите се превръщат от стока в услуга.

За постигане на поставената цел и решаване задачите на дисертационния труд се прилагат както традиционни **аналитични методи на историческо наблюдение**, така и **самостоятелен инструментариум** за обзримост на трансформациите в разпространението на енциклопедични знания. С оглед спазване на единен подход е разработена самостоятелно **система от показатели**. Подбраните десет утвърдени през последните години в информационното пространство електронни енциклопедии са подложени на детайлен преглед въз основа на единната схема от показатели. Този подход позволява извеждането на общи специфики и тенденции в развитието на електронните енциклопедии, включително тяхната периодизация и типологизиране.

Събраните емпирични данни се отнасят за периода до края на 2006 г. и началото на 2007 г. Те са систематизирани като са взети предвид изменящите се възможности за ползване, усъвършенстването на потребителския интерфейс, възникването на нови форми за разпространение.

Предвид широкия обхват на темата на дисертационния труд са въведени някои **ограничения** относно обекта на изследване. Не са обект на самостоятелно разглеждане: (а) *специалните енциклопедии* поради особеностите на

диференцираните по области на знанието науки, (б) *енциклопедичните речници*, както и в) *правните аспекти* на интелектуалната собственост върху електронната информация.

Поради интердисциплинарния характер на дисертацията в нея се налага паралелната употреба на понятия, използвани както в по-широк философски смисъл, така и в чисто технологичен аспект. Тъй като част от тях са възлови за цялостната концептуална завършеност на разработката, са въведени някои **изходни терминологични уточнения**. Основно за изследванията в дисертационния труд е понятието „*знание*”. Втората концептуална постановка е свързана с релацията между *знанието и информацията*. Отделя се внимание на съвременното виждане за *съдържанието на информационните ресурси*. Изяснява се ролята на съвременните *информационни технологии* в трансфера на знания. Направен е преглед на някои дефиниции на термина „*енциклопедия*”. В дисертационния труд *енциклопедичното издание* или *енциклопедията* се възприема като вид справочно издание, което включва набор от знания, налични към времето на неговото публикуване. Във връзка с анализа на електронния формат за разпространение на информация е обърнато внимание и са обхванати и понятия като „*електронен текст*” и свързаната с него нелинейна, т. нар. *хипертекстова структура*.

Дисертационният труд е структуриран в увод, три глави и заключение. Общият обем на работата е 218 печатни страници. Приложенията са 7 на брой. В изложението присъстват 22 фигури и 2 таблици. Списъкът с използваната литература се състои от 115 източника.

В **първа глава** е направен преглед на зараждането и развитието на енциклопедичното знание в културно-исторически контекст до средата на 80-те години на XX век.

Втората глава е концентрирана върху систематизацията на емпиричния материал за енциклопедиите в електронна форма. Описана е предложената методика за техния преглед и е обоснован избора им. Подробно са представени десет електронни енциклопедии.

Третата глава на дисертацията е възлова за анализа на разпространението на енциклопедично знание в електронна форма. Въз основа на систематизирания емпиричен материал са проследени промените в съдържанието, възможностите за използване и начините за достъп и разпространение на

енциклопедиите. Съпоставително са анализирани отделните типове електронни енциклопедии. Специално внимание е обърнато на взаимовръзките и отношенията между съвременното енциклопедично знание и функциите на библиотеките и на специалистите от справочните отдели, работещи в тях.

В заключение са изведени някои по-обща съждения за енциклопедичното знание, подкрепени със схематизирано представяне на неговото спираловидно развитие.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Историята на енциклопедичното знание би могла да бъде разделена условно на два основни етапа – ерата на печатните енциклопедии и след това – появата и развитието на енциклопедиите в електронна форма.

Първият голям период обхваща зараждането и развитието на енциклопедичното знание и материализирането му в енциклопедии от Античността до 80-те години на XX век. Той е проследен в **първа глава** на дисертационния труд, озаглавена **„Зараждане и развитие на енциклопедичното знание в културно-исторически контекст”**. Следвана е основната периодизация на цивилизационните епохи – Античност, Средновековие, Ренесанс, Просвещение, от XIX век до средата на XX век. Развитието и разпространението на българското енциклопедично знание до Възраждането е проследено заедно със световното в рамките на съответния етап, а на възрожденските и следосвобожденските енциклопедични издания е обърнато по-специално внимание в отделен раздел.

Кратката справка за най-значителните проявления на енциклопедизма в **Античността (раздел 1.1.)** позволява да се направят няколко извода. Времевата му поява съвпада с епохата на преход от устно-говорна публичност на гръцката полисна държава към писмена култура. Книгите се ползват от малцината образовани хора, а опазването на „скрепената” чрез писмото мисловност е поверено на библиотеките. Срещата на египетската сакрализация на писането и гръцкото ораторство има за резултат еkleктични, отворени енциклопедични текстове, които могат да бъдат усвоени единствено от тесен кръг „посветени” в писменото слово. Твърде елитарния характер на енциклопедичните съчинения от Античността дава основание да се говори за съвпадение на създаващите и потребяващите енциклопедичния текст.

Историята на енциклопедичното знание през епохата на **Средновековието** е проследена в **раздел 1.2.** Енциклопедичните съчинения, доколкото може да се говори за такива през Средновековието, продължават да бъдат един високо елитарен продукт, създаван от образовани индивиди, предимно богослужебни лица, съдържащ силно повлияно от християнската догматика знание и ползван от ограничен кръг читатели.

Раздел 1.3. от дисертационния труд е посветен на „**Ренесанса и европейското „ново време“**“. Изведени са някои от съществените проявления на епохата на Ренесанса и е посочено тяхното отражение върху процесите на утвърждаване на енциклопедичното знание. Поривът към опознаване на човешката същност, към нови знания и морал е съпроводен от важно за епохата събитие – изобретяването на книгопечатането. То се превръща във фактор за многоекземплярността на текстовете. Постепенно нараства броят на лицата, които ги ценят, опазват и ползват. Те проявяват заинтересованост към компилативни съчинения, разпространяващи знания от Библията, от средновековни естественонаучни и медицински съчинения. Създателите на книги с такъв обзорно-енциклопедичен характер са ерудити, вещи в лингвистичните и текстологичните издирвания, а първите печатари-издатели имат заслуга за обнародването, преиздаването и разпространението им.

Темпът за съставяне и издаване на енциклопедични издания е ускорен в края на XVII век. В научните дирения през XVI и XVII век се прилага критически анализ, търсят се причинни зависимости, които намират израз в абстрактни съждения, схеми, формални измерители, математически формули. Наред с постиженията в областта на природните науки философията осмисля новите знания, прави обобщаващи изводи, устремява се към нови правила за структуриране на обществото. Научните печатни издания свидетелстват за натрупването на нови знания, основани на наблюдението, опита, системните изследвания. Разпространението на енциклопедичното знание в Европа през епохата на **Просвещението** е проследено в **раздел 1.4.**

Английските енциклопедисти през XVIII век отделят в трудовете си преимуществено внимание на естествознанието, техниката и математиката. Първото издание на Британика е отпечатано за 3 години и се състои от три тома. Окуражени от пазарния успех, издателите подготвят второ издание в 10 тома, значително разширено с биографии и с исторически статии.

Френското Просвещение се разгръща в условия на абсолютна монархия, силна църковно-католическа власт, привилегировани аристокрация и духовенство. Френските просветители отправят остри критики, противодействат и отричат устройството на обществото и на държавата, защитават нови гледища за религията и за природата. Най-мощно начинание е „Енциклопедия или Тълковен речник на науките, изкуствата и

занаятите...”, издаден през 1751-1777 г. в 28 тома. „Великата енциклопедия” на Дидро и Д’Аламбер е с много широк съдържателен обхват. Сложната, изпълнена с конкуренция и хитрости, но с предприемчивост и търговски резултати съдба на изданието постига целите на енциклопедистите – да се информират и образуват нейните читатели.

Разпространението на енциклопедичното знание в Европа обхваща и Германия. Енциклопедията на немски език, озаглавена „Голям пълен универсален лексикон на всички науки и изкуства” се състои от 64 тома. Цедлеровата енциклопедия, наречена на името на своя издател, е друго енциклопедично издание със съществени приноси. В нея за първи път са включени биографии на живи лица. Точни и пълни са сведенията, дадени в библиографските позовавания. Немскоезичните енциклопедии се обогатяват с още едно фундаментално издание – „Немска енциклопедия или Универсален реален речник на всички изкуства и науки”.

В Източна Европа Русия – от царуването на Петър I насетне – търси синхрон с процесите на Просвещението. С указ от 1783 г. Екатерина II прекратява изискването за издаване на разрешение за разкриване на типографски дружества, като ги приравнява с другите производствени предприятия. Това стимулира развитието на печатарството. Повече от два пъти нараства годишната издателска продукция, множат се периодичните издания. Появяват се речници и справочници, специализирани по тематика. През 1796 г. Екатерина II закрива водещите печатници и изгражда цензурни институции, а през 1800 г. вносът на книги е забранен. Така политиката на Русия преминава от отвореност към Западна Европа, Просвещението и енциклопедизма към самоизолация.

Научните знания се роят, диференцират се нови области на изследвания и размисъл, търсещи изява и утвърждаване чрез печатното слово. През XIX век усилено се обогатява и усъвършенства печатната технология. Културно-историческите трансформации и тяхната непосредствена връзка и отражение върху разпространението на енциклопедични знания от XIX век до средата на XX век са представени в **раздел 1.5.**, озаглавен **„XIX век – средата на XX век: институционализация на енциклопедичните знания”**. От дело на отделни или група мислители издаването на енциклопедии и енциклопедични по характер справочници става мисия, задължение и производствено-печатна отговорност на специализирани фирми.

Енциклопедиите стават форма за заявяване и отстояване на тяхната идентичност, за събиране на знанията от миналото и настоящето, за просветно-образователно приобщаване на населението.

„Енциклопедия Британика” печели пазари и престиж, отстоява трайни позиции и влияние. За сто години „Британика” подготвя 10 издания. Някои от важните открития за времето за първи път виждат бял свят именно на страниците на изданието. Деветото издание, публикувано 1875-1889 г. често е наричано „научното издание”, олицетворявайки обединяването на изследователския дух, научните открития и новите критични методи. През 1929 г. основната дейност на компанията е преместена в САЩ и в противоречие с практиката до този момент се назначава постоянен състав на редакционния отдел, който да следи за точното отразяване на стремителното развитие на знанието. Налагат се непрекъснати редакции и промени в текстовете за публикуване.

Световна известност постига немската фирма „Брокхауз”. От началото на ХХ век Брокхауз подготвя заглавия на почти всички разпространени езици и има свои поделения в много столици по света. Brockhaus Enzyklopädie въпреки своето жанрово определение от заглавието повече напомня лексикон или енциклопедичен речник заради характеристиките на повечето енциклопедични статии – кратки по обем, поднесени на популярен език, предназначени основно за ученици.

Френският лексикограф и педагог Пиер Ларус основава през 1852 г. свое издателство, което печели световна известност със своите „ларуси” – справочно-енциклопедични издания, които са разнообразни по предназначение.

През ХХ век се разгръщат все повече инициативи за подготовка не само на национални, но и на международни енциклопедии. Наред със старите се утвърждават и нови енциклопедични издателства.

Отзвукът на Просвещението по българските земи е проследен в **раздел 1.6. „Възрожденски и следосвобожденски български енциклопедични издания”**. В края на ХІХ век излиза „Енциклопедически речник” на Лука Касъров. Обемистият тритомник тълкува над 20 хил. понятия.

Второ енциклопедично издание е подготвено от братята Никола и Иван Данчови. „Българска енциклопедия А-ж”,

издадено през 1937 г. Словникът включва 35 хил. статии, за написването на които е ползвана значителна по обем българска и чуждестранна литература.

Институционализацията на енциклопедичното книгоиздаване в България постига своя завършен вид през втората половина на XX век. В съответствие с установената нова структура на издателската мрежа (единна държавна система на управление, тематично-видово профилиране на издателствата, централизирано планиране) в рамките на Българската академия на науките се обособява специализиран сектор „Българска енциклопедия”. С намерение да се отразят променените политически, обществени и стопански условия в него се подготвя „Кратка българска енциклопедия в 5 тома”. Тя е издадена в периода 1963-1969 г. и съдържа 27 хил. статии от всички области на знанието. Най-амбициозното енциклопедично издание е многотомната „България”, посветена на 1300-годишнината от създаването на българската държава.

Големите социално-икономически сътресения в България от края на 80-те години и началото на 90-те години и тяхното отражение върху книгоиздателските процеси са представени в **раздел 1.7. „Издателска продукция на енциклопедични издания в България след 1989 година”**. Набелязани са основни особености на настъпилите динамични промени в издаването на български енциклопедии. Приложена е справка за енциклопедичната продукция - *Таблица 1. Енциклопедични издания в България за периода 1992 – 2005 г.* От 90-те години на XX век насетне се наблюдава тенденция в България да се издават предимно тематични енциклопедии, които са все по-тясно специализирани. В унисон със световните тенденции в развитието на издателската дейност през разглеждания период в България се появяват и първите енциклопедии на компактдиск. Българските издатели на енциклопедични справочници срещат множество трудности и проблеми. Тези скъпи издания изискват инвестирането на немалко финансови средства, а възвръщаемостта им е трудна и бавно осъществима, тъй като цената им е висока. В съвременните условия издаването на енциклопедични справочници не може да осигури адекватно финансово обезпечаване на авторите, вложили много труд и усилия в подготовката им. Освен с икономически затруднения издателите на енциклопедична литература в България се сблъскват и с множество книгоиздателски проблеми. Нерядко справочни издания са определяни като „енциклопедии” без да са

такива по своята същност. В някои енциклопедии съдържанието на статиите се преповтаря. Достоверността на поднесените факти не е гарантирана – често не се посочват всички участници в авторския и/или редакторския колектив. Голям е делът на преводните издания. Липсва държавна подкрепа по отношение библиотечното комплектуване на този вид литература.

В края на първа глава са поместени някои обобщаващи изводи относно зараждането и утвърждаването на енциклопедичното знание. Енциклопедичните творби, материализирана форма на човешкото познание, от Античността до 80-те години на XX век, носят спецификата на епохите, в които са създадени и са неопровержимо доказателство и събирателен образ на историята на знанието въобще. И макар да биват разнородни по своя характер, съдържание и форма, те притежават сходни белези от гледна точка процесите по създаване, разпространение и потребление. Това позволява да бъдат поставени „под общ знаменател” – енциклопедични издания в печатна форма.

Водещо за етапа от развитието на енциклопедиите до появата на електронните енциклопедии е не разпространението и потреблението, а създаването им. Първоначално сътворяването на енциклопедиите е резултат от огромен събирателски труд на отделни личности или малки колективи. Постепенно числеността на авторските колективи се увеличава. Тази тенденция се задълбочава с разрастването на научното познание и диференциацията на областите на знанието и достига своята кулминация през XX век. Колективите по подготовка на едно енциклопедично издание са многобройни и включват утвърдени експерти и специалисти от всички области.

Съдържанието на енциклопедичните произведения отразява достиженията на човешкото знание и ги пренася през вековете. Енциклопедичните статии обичайно са изчерпателни и се стремят към достоверна и обективна информация. Поднесени в доста обемиста печатна форма, често енциклопедиите съставляват десетки томове книжни тела. С развитието на науките и технологиите за възпроизвеждане на печатното слово се увеличава и илюстрираността на енциклопедичните текстове. Въвеждат се нови методи за обогатяване и разнообразяване на представяната информация. С нарастването на обема налична информация става все по-належаща нуждата от справочни издания, които да ориентират читателя в дебрите на научното познание. Постепенно се увеличава читателският интерес, а

оттам – и тиражите. От елитарен продукт, разпространяван ограничено и четен само от избрани, ерудирани личности, енциклопедиите се превръщат в масов продукт, необходим за усъвършенстване на човешката мисъл и обогатяване на личностните знания. Първоначално предназначени основно за съхраняване на човешкото познание, по-късно те придобиват очертанията на полезно средство, подпомагащо обучението и осигуряването на достоверна справочна информация.

Вторият голям период от историята на енциклопедичното знание започва от 80-те години на XX век и се простира до наши дни. Той се характеризира главно с появата и развитието на енциклопедиите в електронна форма. Преглед на основните представители на електронни енциклопедии от този период е направен във **втора глава** на дисертационния труд, озаглавена **„Електронните енциклопедии – средство за разпространение на съвременното енциклопедично знание“**.

Раздел 2.1. „Поява и първоначално развитие на електронните енциклопедии“ започва с преглед на предпоставките, довели до появата на електронните енциклопедии. Благодарение на развитието на информационните и комуникационни технологии в последната четвърт на XX век се появяват нови методи и средства за разпространение на енциклопедичното знание. Компактдискът (CD-ROM и появилият се по-късно DVD) се налага като основен носител за разпространение на софтуерни мултимедийни приложения, включително и на енциклопедична информация, благодарение на няколко свои преимущества: 1) има способност да съхранява значително по-голям обем данни в сравнение с традиционните носители. 2) позволява рязко съкращаване на времето за достъп до данните. 3) в съчетание с подходящ софтуер осигурява богати възможности за информационно търсене.

Не по-маловажна предпоставка за разпространението на електронните енциклопедии е въвеждането на мултимедията в компютърните системи. Хипервръзките (популярни у нас като линкове), залегнали в основата на мултимедийните приложения, трансформират представената информация от статична в динамична. Това позволява да се създават и използват качествено нови информационни продукти, отличаващи се от традиционните с качеството „интерактивност“.

В изложението се прави периодизация в развитието на електронните енциклопедии. Установени са четири главни периода:

- 80-те години на XX век – първите електронни енциклопедии на компактдиск;
- 90-те години на XX век – разпространение на мултимедийните електронни енциклопедии;
- От края на 90-те години насам – възникване и развитие на онлайн-енциклопедиите;
- След 2001 г. – възникване и развитие на онлайн-енциклопедиите с отворен достъп като Wikipedia.

Направено е допълнително уточнение, че с оглед целите на дисертационния труд вниманието е съсредоточено върху съдържанието, технологичните нововъведения и начините за достъп до енциклопедичното съдържание, а не върху хронологизирането на културно-историческите процеси от този период.

Представен е разработеният самостоятелно **модел за наблюдение и анализ на електронни енциклопедии**, основаващ се на специално подбрани 16 критерия, групирани в 5 раздела, характеризиращи най-точно и пълно спецификата на електронните енциклопедични издания:

1. Информационно съдържание
2. Възможности за ползване, разпространение и достъп
3. Актуализиране на съдържанието се информация
4. Нововъведения спрямо предишни версии
5. Анализ на съдържанието на статия „Енциклопедия”.

Основана на обективни критерии, тази система от показатели не предлага оценъчен механизъм за качеството на енциклопедичните издания, а служи за целите на анализа на процесите по разпространение на енциклопедичното знание.

Проучени са десет утвърдени представители на електронните енциклопедии. Те са подбрани по собствена преценка, съобразена със съвкупност от фактори, сред които: имат ли печатни версии, колко отдавна съществуват, налични ли са към момента; включвани ли са в основополагащи за областта обзори, предлагат ли достоверна информация, популярни ли са сред потребителите, препоръчвани ли са от информационни специалисти. Разпределени са в 6 групи, които отразяват не толкова географски или друг формален признак, колкото

наличието на сходни елементи и специфики на включените енциклопедични статии и отразяват в най-пълна степен особеностите в развитието на съвременното енциклопедично знание:

- **Електронни енциклопедии от САЩ (раздел 2.2.):**
World Book Multimedia Encyclopedia
Microsoft Encarta Encyclopedia
Encyclopædia Britannica*
- **Европейски електронни енциклопедии (раздел 2.3.):**
Brockhaus Enzyklopädie
Encyclopédie Larousse
- **Руски електронни енциклопедии (раздел 2.4.):**
Большая Энциклопедия Кирилла и Мефодия
- **Български електронни енциклопедии (раздел 2.5.):**
Съвременна българска енциклопедия
Българска енциклопедия А-Я
- **Безплатни Интернет енциклопедии (раздел 2.6.):**
The Columbia Electronic Encyclopedia
- **Енциклопедии с отворен достъп (раздел 2.7.)**
Wikipedia.

Всяка от избраните електронни енциклопедии е подложена на детайлен преглед по избраната система от показатели. Приложени са по две екранни изображения – от началната страница на енциклопедията и екранна разпечатка на страницата, съдържаща елементи от статията „Енциклопедия”. Проследени са хронологично възникването и развитието на отделните електронни версии на селектираните енциклопедии. Очертани са предлаганите към началото на 2007 г. електронни енциклопедични издания.

Емпиричните данни за електронните енциклопедии са представени обобщено в табличен вид в *Приложение № 2. Сравнителна таблица на електронните енциклопедии по основните показатели за преглед.*

* Без да се омаловажава европейския произход на ядрото от енциклопедично съдържание на енциклопедия Britannica, тя е отнесена към групата на американските енциклопедии. Това се дължи основно на факта, че от 1930 г. насам собствеността на корпорация Britannica е американска и централният ѝ офис се намира в Чикаго, Илинойс, САЩ.

Въз основа на аналитичния преглед на емпиричните данни за електронните енциклопедии са направени следните изводи:

Водещо за развитието на енциклопедичното знание от до-електронната епоха е неговото създаване, а от средата на 80-те години на XX век насам определящо е неговото разпространение.

Създаването от големи колективи, включващи утвърдени в научните области имена, енциклопедичното съдържание се съхранява на нови носители благодарение на компютърните технологии, актуализира се, обогатява се и се разпространява масово чрез комуникационните нововъведения. Разширеният достъп до енциклопедично знание развива формите на неговото разпространение от края на XX век насам в следната последователност: електронни текстови енциклопедии на оптичен носител; мултимедийни енциклопедии на оптичен носител; мултимедийни енциклопедии с онлайн-актуализация на съдържанието; уеб-базирани енциклопедии; енциклопедии с отворен достъп.

С присъщите за всеки отделен вид особености паралелното им съществуване свидетелства за една основна тенденция в развитието на енциклопедичното знание – неговото „отваряне” и демократизиране. На второ място трябва да се отбележи тенденцията за разширяване на образователната му мисия, като се възлагат допълнителни функции на пътеводител в информационното пространство и „приятел” в ежедневните занимания.

Пълният хронологичен обзор на енциклопедичните издания спомага да се открие още една особеност: промяната в наименованието на справочния продукт. Тази особеност се наблюдава при повечето от разглежданите енциклопедии. Традиционните многотомни енциклопедични издания носят наименованието „енциклопедии”. Появата обаче на електронните енциклопедии води до необходимост от промяна на това наименование. Постепенно електронните енциклопедии биват озаглавявани „мултимедийни” или „интерактивни”, или просто CD ROM или DVD-енциклопедии. Най-голяма трансформация титулуването претърпява при онлайн-енциклопедиите. Все по-често определението „енциклопедия” в тяхното заглавие отсъства и на негово място се срещат: Reference center, Reference Service, присъства само утвърденото наименование на създателите на енциклопедичното съдържание (напр. World

Book) или се използва за обозначаване на част от справочните услуги, предоставяни от информационния портал.

В края на ХХ и началото на ХХІ век настъпват промени и в потреблението на енциклопедичното знание. То губи пасивния си характер от миналото. Благодарение на новите информационни и комуникационни технологии потребителите имат много по-големи възможности за обратна връзка със създателите на енциклопедични знания, а изцяло нови са възможностите сами да се изявяват като създатели.

Подходът, по който електронните енциклопедии са описани във втора глава на дисертационен труд, се използва като основа за разсъжденията относно прехода от традиционни към електронни енциклопедични издания. Спазването на единни критерии при проучването и оценката способства за съпоставителния анализ на типовете електронни енциклопедии. Емпиричните данни от прегледа на десетте най-популярни съвременни електронни енциклопедии са обработени аналитично, в резултат на което в **трета глава „Съвременни трансформации на енциклопедичното знание”** са изведени обобщаващи съждения относно разпространението на енциклопедичното знание.

Раздел 3.1. е посветен на **„Трансформациите на енциклопедичното знание при прехода му от традиционна към електронна форма”**. Основна предпоставка за тези процеси е появата и разпространението на електронното публикуване, а съществен техен елемент – хипертекстът. Отправна точка в изложението е изясняването на понятието „текст” и на неговата употреба в дисертационния труд. Изведени са основни характеристики на печатния текст, които служат като основа за по-нататъшните разсъждения при съпоставката му с текста от електронните издания от гледна точка на разпространение на знания. Проследяването на отликите на текста в електронното издание от печатния текст подпомага да се обрисова цялостната картина на прехода от печатен към електронен формат на енциклопедичните издания. Електронният текст се подлага на анализ в контекста на темата за разпространението на знанието и с презумпцията, че с по-широките си възможности допълва и обогатява достъпа до знание.

Справочните издания и по-конкретно енциклопедиите са една от най-удачните форми за прилагане на електронния текст.

Проследени са онези специфични особености на енциклопедичните издания, които обуславят по-широкото им разпространение в електронен формат. В характеристиката на електронните енциклопедии не се прави разграничение между техните подвидове – на компактдиск или онлайн, тъй като различията им не се отчитат като релевантни при сравнението на печатните с електронните енциклопедии.

Съвременната енциклопедия в условията на „електронна текстуалност“ значително разширява справочно-реферативната си функция. В не по-малка степен това се отнася и до другата ѝ основна функция – образователната. За да подпомагат процеса на обучение, голяма част от електронните енциклопедии предоставят за ползване допълнителни мултимедийни интерактивни атрактивни приложения. Освен това те включват множество възможности за водене на бележки и анотации по текста, за подготовка на различни писмени презентации и проекти, за самостоятелна проверка на знанията и много други. Предлагат се връзки към други енциклопедични статии и рубрики, свързани с темата, както и линкове към подбрани и оценени уеб-ресурси. По този начин потребителят може сам да избира допълнителните средства или ресурси по темата, които да използва, за да формира най-пълен кръг от знания. Така електронната енциклопедия се превръща в активен образователен инструмент.

В своя преход към електронно публикуване енциклопедиите претърпяват редица трансформации, които са разгледани подробно в следната последователност: промяна в съдържанието и структурата на енциклопедичните статии, в начините за тяхното използване и разпространение, в ролите на основните участници в комуникацията потребител – електронна енциклопедия.

Промяна в съдържанието на енциклопедиите. По отношение обхвата на данните, релевантни за енциклопедичните издания са следните характеристики: пълнота, многоаспектност, актуалност.

Пълнота. Възможностите за по-пълно и всеобхватно съдържание на информацията в електронната енциклопедия са много по-големи от тези на печатната главно поради развитието на съвременните технологии и въвеждането в експлоатация на нови носители. Електронните носители притежават значително по-голям капацитет, което осигурява на потребителя достъп до

по-богато съдържание. В допълнение на текстовата информация е налична и звукова, графична и видео. Освен това те заемат многократно по-малко място от отрупаните рафтове с многотомни издания. От значение е и фактът, че новите информационни носители са и на много по-ниска цена от своите книжни „събратя“.

Многоаспектност. Електронните издания имат две основни преимущества пред печатните, произтичащи от наличието на хипертекст и мултимедия. Прибавянето на мултимедийни елементи към текстовото съдържание на енциклопедичното издание е може би най-голямото предимство на електронните енциклопедии по отношение на обхвата от знания. Добавянето на допълнителни колекции от собствени ресурси, както и възможностите за използване чрез енциклопедията на чужди справочни ресурси (речници, тезауруси, атласи и др.) допринасят за всеобхватността на засегнатите теми. Осигуряването на достъп до прегледани, оценени и препоръчани от редакторите на енциклопедичното издание онлайн-ресурси, налични в уеб-пространството е качество, което дотолкова разграничава електронните от печатните енциклопедии, че създава предпоставки те да съществуват като самостоятелен продукт, а не като версия на печатните.

Актуалността на данните в печатните енциклопедии не може да се осигури поради продължителния процес на актуализиране. Статиите в електронните енциклопедии могат да се редактират редовно и да се обновяват лесно. Представата за една енциклопедична статия като за „завършена“ постепенно губи очертания. Вероятно в бъдеще някои рубрики ще се ревизират ежемесечно, други – на по-дълъг период, но със сигурност повечето ще бъдат редовно преглеждани и при нужда – променяни, за да се осигури пълнота и актуалност на данните.

Обогатяването на информационното съдържание, съпровождането му от множество и разнообразни по своя характер мултимедийни елементи **променят и структурата на енциклопедичното издание**. По отношение на структурата трябва да се имат предвид както структурата на цялото енциклопедично произведение (включително справочния апарат), така и подредбата и оформлението на данните в статиите.

Промяна във възможностите за използване на енциклопедиите. Съвременните технологии предлагат богати възможности за разработване на високоскоростен търсещ софтуер и атрактивен и дружелюбен потребителски интерфейс. Благодарение на този софтуер изключително бързо се открива и извежда информация, която е релевантна на запитването и може да е огромна по обем. Осигуряват се различни начини за търсене: чрез задаване на ключова дума, фраза, или въпрос; чрез избор от списъци; чрез преглед на мултимедийното съдържание по темата, специфицирано по категории и видове. Неоспоримо предимство на електронните енциклопедии е и наличието на връзки към качествени уеб-ресурси и предлаганата възможност за улеснено намиране на информация в уеб-пространството.

Най-значимо допълнение към останалите възможности на електронната енциклопедия е прилагането на интерактивна мултимедия - особеност, която рязко я разграничава от печатните. Ако хипертекстът може да бъде смятан за основополагащ за електронните енциклопедии, а мултимедията - за катализатор в развитието им, то интерактивната мултимедия вероятно е в основата на тяхното бъдеще.

Промяна в начините за достъп и разпространение на енциклопедиите. Съхраняването на енциклопедичната информация на нови информационни носители води до още една същностна промяна – драстично намаляване на нейната цена, а оттам – и масовото ѝ разпространение. От скъпоструващ продукт, достъпен за ограничен кръг читатели, енциклопедията се превръща в стока, продавана на масовия пазар. Превръщането на печатните енциклопедии от продукт в стока настъпва, когато те започнат да се разпространяват не само и не толкова сред институции, а и сред индивидуалните потребители. Тогава „продуктът“ енциклопедия получава пазарна стойност (цена) и започва по-масовият му пласмент в търговската мрежа.

Когато се разсъждава за разпространението на енциклопедична информация в електронна форма, икономическият фактор има определящо значение. По принцип електронните публикации са по-евтини от печатните им еквиваленти. Най-изразително е ценовото различие при енциклопедичните издания. Многократно по-ниската цена на електронните енциклопедични продукти е достатъчно силен мотив потенциалният клиент да предпочете електронната пред печатната версия на енциклопедията. Технологичните

възможности и условия, които предлага електронната търговия, спомагат извършването на бързи разплащания и осигуряването на все по-широко разпространение на информационни продукти. В сравнение с печатните енциклопедии електронните са по-достъпни от гледна точка на цена и удобство на ползване.

Друг фактор, влияещ върху широкото разпространение на електронна енциклопедична информация, е наличието на многоезикови версии. Благодарение на нарасналите възможности на компютърните технологии става възможно енциклопедичното съдържание да е достъпно не само на един език, а да се предлага и на други езици. Като пример могат да бъдат посочени енциклопедията Encarta и Wikipedia.

Тези и други фактори водят до известни преразпределения на пазара на енциклопедични издания, продиктувани предимно от финансови и технологични причини. Книжните издания позволяват сравнително ограничен достъп. Поради високата им цена те могат да бъдат ползвани главно в библиотеки, а закупуването им често е по възможностите само на единици индивидуални читатели. В общи линии домашните потребители по-често предпочитат енциклопедиите на компактдиск, докато институциите – училища, университети, библиотеки – в повечето случаи са абонати на онлайн-енциклопедиите.

Актуализацията на информацията в книжното енциклопедично издание е или много забавена, или просто липсва. Печатната енциклопедия, като се вземе предвид спецификата ѝ да бъде четена пасивно, служи повече за извършване на справки, отколкото за подпомагане на обучението, т.е. справочно-реферативната ѝ функция има превес над образователната. За разлика от книжното издание, електронната енциклопедия осигурява почти постоянна актуализация на своите масиви от информация и ги предоставя за ползване чрез множество възможности за достъп – на оптичен диск, на оптичен диск с периодично актуализиране чрез Интернет и чрез абонамент за услугите на онлайн-достъпа до съдържанието ѝ. Електронната енциклопедия е „отворена” и достъпна. Нейните функции са равнопоставени – на справочно издание и на пособие, подпомагащо процеса на обучение и образование.

Промяна в ролите на създателите и потребителите на енциклопедии. Ангажираността на докторантката с подготовката на енциклопедия “Българска книга” спомогна да се направят

допълнителни критически наблюдения върху процесите на подготовка на такъв вид справочно издание и да се изведат някои от най-често срещаните затруднения по време на работата над книжното енциклопедично издание.

Трансформацията в отношенията автор – редактор в дигиталната енциклопедия се изразява главно в продължителността на тяхното взаимодействие. Променен е профилът и на потребителя на електронната енциклопедия в сравнение с читателя на традиционната. Пасивният читател на линеен текст се е превърнал в активен потребител в процеса на взаимодействие с електронния текст. Чрез откриване на допълнителна информация посредством самообучаващ се и самообогатяващ се алгоритъм за търсене потребителят вече може да направи самостоятелно проучване по избрана тема и да структурира информацията по предварително указан от него начин. В процесите по създаване, използване и разпространение на енциклопедичното знание съществено място и значение заема библиотечно-информационният специалист. Новите условия, възникнали вследствие прехода от печатно към електронно разпространение, променят неговата роля. Знанията и уменията за навигиране в информационното пространство, важна част от което са енциклопедичните продукти, го превръщат във възлова фигура в информационното общество.

Енциклопедиите са издания, в които традиционните носители са почти изместени от електронните. Предимствата, които предлагат електронните енциклопедични издания, са по отношение както на актуалността, така и на пълнотата и многоаспектността на представената информация.

В резултат от осъществения подробен анализ на прехода на енциклопедичното знание от традиционна към електронна форма ясно се открояват спецификите на съответните видове енциклопедии. Електронните енциклопедии се отличават от печатните не толкова по количеството пълнотекстова информация, колкото по начина, по който тя е структурирана и организирана. Разширява се обхватът на съдържащата се информация по форма чрез активното използване и прилагане на мултимедийни изображения: видеозаписи, анимации, въртящи се на 360⁰ панорамни снимки и други елементи, които са неосъществими при печатните. Наличието на хипервръзки и налагането на интерактивната мултимедия в електронните енциклопедии значително разширява възможностите им за ползване като справочно средство и средство за обучение.

Съхраняването, достъпът и разпространението върху компактдиск или в Интернет като онлайн-услуга осигуряват значително по-ниската им цена и по-широкия кръг потребители. В *Приложение № 3 Сравнителна таблица: печатни спрямо електронни енциклопедии* систематизирано и обобщено са представени основните отличителни особености, групирани в следните показатели: съдържание, възможности за ползване и условия за разпространение и достъп.

Раздел 3.2. „Сравнителен анализ на енциклопедичното знание в електронна форма” съдържа обобщен анализ на електронните енциклопедии. На подробен съпоставителен анализ се подлагат техните разновидности и отличителните им специфики. Въз основа на данните от направения във втора глава подробен преглед последователно са съпоставени: енциклопедиите върху компактдиск и онлайн-енциклопедиите; онлайн-енциклопедиите и Wikipedia; електронните енциклопедии и информационното пространство в Интернет.

При сравнителния анализ на **електронните енциклопедии на компактдиск и онлайн-енциклопедиите** е направено следното уточнение: означението „енциклопедии на компактдиск” включва освен енциклопедиите на CD-ROM и на DVD също и тези с редовно онлайн-актуализиране на съдържанието. С термина „онлайн-енциклопедии” се обозначават тези ресурси в Интернет, чието съдържание не е разположено на физически носител при потребителя и които са достъпни само онлайн. *Приложение № 4 Сравнителна таблица: енциклопедии на компакт диск спрямо онлайн-енциклопедии* онагледява в табличен вид съпоставката на най-важните характеристики на двата типа енциклопедии.

По количествени характеристики онлайн-енциклопедиите дефинитивно превъзхождат тези на оптичен диск. По отношение на текстовото съдържание те включват обикновено доста повече на брой енциклопедични статии. Много важно преимущество на съдържанието на онлайн-енциклопедиите е неговата актуалност. Енциклопедиите на CD-ROM са подходящ формат за публикуване на разширено мултимедийно съдържание. Смята се, че те предлагат повече мултимедийни елементи, тъй като за тяхното визуализиране не е от значение скоростта на предаване на данните, характерна за комуникационните канали за връзка към Интернет.

Когато се разсъждава за формите на разпространение на електронни енциклопедии на компактдиск и онлайн-енциклопедиите, трябва те да бъдат ясно разграничени в своите пазарни функции и роли. Енциклопедиите на компактдиск са смятани за „стока“, докато онлайн-енциклопедиите – за „услуга“. Тази констатация намира изражение в законодателството на страните от Европейския съюз. Правните директиви на Европейския съюз позволяват облагане на печатните материали - книги, вестници и периодични издания - с намален размер на данък добавена стойност (ДДС), а в някои случаи дори и с нулева ставка. Практиката в европейските страни е печатните издания да бъдат облагани с редуциран размер на ДДС, а електронните продукти – с пълен. Например в Германия онлайн-енциклопедиите и енциклопедиите на оптичен диск с онлайн-актуализиране на данните се облагат с данък добавена стойност като услуга (от 1 януари 2007 г. в размер на 19%), а тези в печатна форма или CD-ROM с офлайн-достъп – като стока (в размер на 7%). Последните промени в българското законодателство във връзка с присъединяването ни към Европейския съюз също са в тази посока. Новият Закон за ДДС разделя софтуерните продукти на две групи - стандартни (дефинирани като „стока“) и нестандартни (програмни продукти, различни от стандартен софтуер и третирани като „услуга“).

Смята се, че купувачите на енциклопедии на компактдиск са предимно домашните потребители, докато обществените институции – училища, колежи, университети, библиотеки – стават абонати на онлайн-енциклопедиите. Потребители на онлайн-енциклопедиите могат да бъдат също така фирми, доставчици или посредници на електронни публикации и бази данни.

Когато е необходимо да се очертаят перспективите за бъдещето на отделните видове съвременни електронни енциклопедични продукти, не е възможна категоричност в изводите. В информационното пространство намират място както енциклопедиите на компакт диск CD-ROM и DVD, така и онлайн-енциклопедиите. Те съществуват паралелно и се възприемат като алтернативни продукти. В обозримо бъдеще не се очертава опасност някой от тях да изчезне. Възможно и твърде вероятно е обаче налагането на хибриден вид енциклопедични издания, предлагащи основният масив от пълнотекстовото и мултимедийното си съдържание върху оптичен носител и възможност за актуализиране на

съдържанието чрез онлайн-достъп до Интернет-портал или информационен център, принадлежащ на компанията-производител на справочна информация.

Във времената на динамични промени в начините за създаване и разпространение на енциклопедична информация е наложително да се отдели специално внимание на енциклопедия Wikipedia с оглед правилното ѝ ситуиране в съвременната информационна среда. Явление с неоспоримо значение е нарастването на нейната популярност и все по-настойчивото ѝ налагане като справочен ресурс. И макар да е оценявана противоречиво, а и често просто игнорирана от информационните специалисти, съпоставителното разглеждане на **Wikipedia** и **другите онлайн-енциклопедии**, спазвайки установената за изследването методика, допринася за изясняване на концепцията за нейното съществуване и по-нататъшното ѝ развитие. Избраните критерии за оценка на качеството на енциклопедичната информация - пълнота, многоаспектност и актуалност – са приложени и при оценка на съдържанието на Wikipedia. Обобщено изводите от този анализ личат ясно и от поместената в *Приложение № 5 сравнителна таблица на платените онлайн-енциклопедии и Wikipedia*.

Ресурсите, достъпни в енциклопедия Wikipedia, могат да бъдат полезни за индивидуалния потребител в търсенето на ежедневна, актуална информация, без да се търси задълбоченост и достоверност. Когато обаче е необходимо запознаването с или позоваването на качествена и изчерпателна информация от определена област на знанието, препоръчително е ползването на някое от утвърдените енциклопедични издания, включващи материали на експерти, отговорни за поднесената информация. Отличителен белег на съдържанието на статиите в Wikipedia е актуалността на включената информация. Широката популярност и преимущества на Wikipedia произтичат от факта, че онлайн-достъпът до нейното съдържание е свободен и безплатен.

Противоречивите въпроси, възникващи покрай съществуването и разпространението на Wikipedia, могат да бъдат пренесени и на по-широка основа: има ли място за „опасенията”, че утвърдените имена в областта на справочната литература ще бъдат изместени от други свободни справочни ресурси в Интернет. Този въпрос е засегнат в дисертационния труд в раздела, който разглежда **платените електронни енциклопедии и безплатните Интернет-енциклопедии**. В

Интернет-пространството са налични енциклопедии, които предоставят своето съдържание безплатно за ползване от потребителите. Ключовата фраза при тяхното разглеждане е „безплатен достъп”. Това е причината, поради която се насочва вниманието именно към този род справочна информация. Тенденцията да се предлага все повече информация, без да се изисква заплащане за нейното използване, не може да бъде спряна, а това налага повече и по-задълбочени разсъждения и дискусии.

Освен тези справочни ресурси Интернет съдържа огромно количество документи със справочен характер, поради което тя може да бъде оприличена на една обширна енциклопедия. Всеки портал предлага разнородна и актуална информация, достъпна в повечето случаи и в по-голямата си част безплатно. Основателно възниква въпросът: не е ли по-лесно понякога потребителят да потърси информация по интересувашата го тема, като зададе запитване на някоя търсачка и да прерови уеб-пространството? Без да се отделя специално внимание на организацията и структурата на Интернет, се разкриват спецификите на **онлайн-енциклопедиите и другите Интернет-ресурси**.

Когато потребителят провежда самостоятелно информационно търсене в Интернет се препоръчва то да бъде стартирано с проверка в енциклопедично издание, а след това – предадено на търсачка за събиране на повече и по-разнородна информация. Ако потребителят не е подготвен добре за ефективно търсене и намиране на информация в Интернет, той може да се „загуби” в многобройните резултати, получени от търсачките. Твърде вероятно е той да не е запознат с възможностите и услугите, предлагани от електронните енциклопедии. Затова ролята и значението на справочния библиотекар (в професионалния жаргон – „справочкар”) като навигатор в информационното пространство става все по-важна и определяща както за бъдещето на библиотеките, така и за съвременното информационно общество.

Някои от най-важните елементи, разграничаващи възможностите за доставка на качествена и задълбочена справочна информация чрез онлайн-енциклопедиите от „свободата” на Интернет-ресурсите са илюстрирани в таблична форма в *Приложение № 6 Сравнителна таблица: онлайн-енциклопедии, безплатни Интернет енциклопедии и информационни ресурси на Интернет*.

Специално внимание в дисертационния труд е отделено на темата **„Съвременното енциклопедично знание и библиотеките – перспективи и бъдеще”**. С развитието и усъвършенстването на технологиите за създаване, съхранение, управление и разпространение на информация погледите все повече се обръщат към библиотеките. Някои от тези погледи са изпълнени с песимизъм, породен от множеството безплатни и свободни ресурси в Интернет и възможността всеки потребител да достигне до отговор на своя въпрос. Когато става дума за търсене на популярна информация от ежедневиия живот на човека – новинарска, продуктова, ценова, от развлекателен характер – да, има място за песимизъм – може да се говори за „загуба” на клиенти на библиотеките. Когато обаче се има предвид провеждане на задълбочено проучване по дадена тема, издирване на качествени ресурси, тогава не може да се очаква угроза от упадък или край на библиотечните услуги.

Нещо повече - в ерата на електронното публикуване справочните услуги в библиотеките придобиват все по-голяма значимост. От една страна, вече не е приоритет притежаването на отделен документ - той може да бъде доставен по електронен път. Задачата на „справочкаря” е да открие или да помогне на потребителя да открие търсената информация. От друга страна – самият потребител, сякаш изгубен в безкрайното море от информация, сам търси опора, осланяйки се на уменията на консултант в библиотеката, способен да оцени и препоръча един или друг ресурс.

В дигиталната епоха особено значение придобиват библиотечно-информационните специалисти в ролята си на консултанти. Непрекъснато се разработват нови механизми и технологии, нови продукти и услуги участват в световния информационен обмен. Гарантиран е по-широк достъп до документи във всякакъв формат. Интернет предлага директен достъп до огромни масиви нередактирана информация. Библиотечно-информационният специалист не просто съхранява и познава наличната информация, а напътства и учи, подбира и препоръчва информационните ресурси в услуга на потребителите. Задълбоченото познаване на предимствата и недостатъците на печатните и електронните енциклопедични продукти, свободното боравене с техните справочни апарати или потребителски интерфейси, правилната ориентация в предназначението им, непрекъснатата квалификация и образование би спомогнало за бързото намиране на точна

фактографска и концептуална информация и предоставяне на качествена услуга.

Освен да напътства потребителя в намирането на информационни източници, съвременният библиотекар е призван да умее да оценява предлаганите ресурси. *Приложение № 7* съдържа *обобщаваща съпоставителна таблица*: на енциклопедиите на компактдиск, онлайн-енциклопедиите, Wikipedia, безплатните Интернет-енциклопедии и включените в изложението други ресурси на Интернет, която би могла да послужи в тази насока.

Качествена отлика на съвременното енциклопедично знание е по-големия избор, по-много алтернативи, неговото „демократизиране“. „Добавената стойност“ на енциклопедичното съдържание се получава от възможностите за избор на версии и форми за неговото представяне и разпространение. Бъдещето е не в самостоятелното съществуване на която и да е от версиите на енциклопедиите, нито във взаимното им отхвърляне, а в умелото съчетаване и предлагане на повече възможни форми на енциклопедична информация.

В тази насока е и следващия извод в изложението: ключова характеристика на енциклопедичното знание е неговата промяна. Съвременното енциклопедично знание е по-богато, по-обхватно, по-достъпно. И най-вече - променено. Трансформациите, които търпят енциклопедичните издания в съвременните условия са качеството, което ги отличава в най-силна степен от другите издания. Те са изданията, претърпели най-много промени в последните години. *Таблица 2 Трансформация на енциклопедичното знание* ги представя обобщено.

Основна изходна позиция при формирането на **заключителните изводи** заема тезата, че в своя исторически развой енциклопедичното знание търпи трансформации, които водят до формиране на ново енциклопедично знание. Съвременното енциклопедично знание е обогатено благодарение на модерните информационни и комуникационни технологии. Енциклопедията съхранява наличното към момента знание, но като очертава неговите граници, е и основа за създаване и разпространение на ново знание. Чрез прилагане на нови методи и средства за представяне на новото знание, то от своя страна също създава предпоставки за разпространение на знание от по-„високо“ ниво. По този начин се сформира своеобразен „цикъл на енциклопедичното знание“, който е

илюстриран на фиг. 22 с формата на спирала. Съвременните електронни енциклопедии, въпреки своите специфики в структурата, предназначението и формите на разпространение, в значителна степен демонстрират успешно съчетание на информация и технологии, водещо до произвеждане на ново, по-съвършено енциклопедично знание.

В заключителния обзор на енциклопедичните издания не са пропуснати българските продукти. Анализът на съвременната българска енциклопедична електронна продукция показва, че състоянието ѝ не е задоволително и не отговаря на очакванията за производство на нови знания. А всеизвестен факт е, че производството на нови знания е белег за богатство на обществото.

В такава насока е и практическата приложимост на резултатите от дисертационния труд. Систематизираната за първи път у нас информация за наличните справочни продукти и ресурси може да бъде използвана както от производителите на информационни продукти – издатели, разработчици на електронни продукти, производители на бази от данни, така и от потребителите – обучаващи се или интересувачи се от универсално енциклопедично знание.

Специалистите, заети в сферата на библиотечно-информационното обслужване, са групата, към която дисертационният труд е насочен – главно приложно. В днешното време на неограничен достъп на индивида до знанието все по-трудна е задачата на информационните специалисти да бъдат технологично квалифицирани, достатъчно информирани и обективно оценяващи информационните продукти. Подробният преглед на съдържанието, възможностите за ползване и начините за разпространение и достъп до най-показателните представители на съвременните енциклопедични продукти може да служи като готово пособие за ползване от библиотечните специалисти при подбор и оценка на справочни ресурси.

Резултатите от дисертационния труд по отношение на разпространението на енциклопедичните знания в условията, предоставяни от съвременните информационни технологии, могат да подпомогнат *ползвателите* при овладяване на нови техники и технологии на представяне и извеждане на информация. За да бъде осигурен достъп на всеки член от обществото до съхранената информация е необходимо постигането на нужното образователно и технологично равнище.

Практическата приложимост на дисертацията е именно в тази посока.

Изводите, очертаните перспективи и тенденции в развитието на енциклопедичното знание, както и препоръките за ползване на отделните техни представители могат да бъдат взети предвид при разработването на нови учебни програми и квалификационни курсове. Това би допринесло за по-добрата подготовка на *студентите по библиотечно-информационни науки*, гарантираща професионалната им реализация и израстване в условията на непрестанно развитие и усъвършенстване на съвременните информационни технологии.

Предвид разширяващата се популярност на ресурсите на отворен достъп сред съвременните потребители на Интернет и проблемите, които възникват вследствие на този факт, са изведени категорични изводи, касаещи употребата на енциклопедия *Wikipedia*. От гледна точка на масовия потребител свободният безплатен достъп до актуална и разнообразна по своята тематика справочна информация е привлекателен и удобен начин за задоволяване на неговите основни информационни потребности. Възможността, която най-новите технологии предлагат чрез отворения достъп да се изменя и допълва наличното съдържание в мрежата от самите потребители, активно се прилага от съвременното енциклопедично знание чрез *Wikipedia*. По този начин се изгражда нов тип енциклопедично съдържание - по-богато, по-актуално и по-многообхватно от съществуващото. Когато обаче критериите за достоверност и точност на поднесената информация са поставени като задължителни за информационното запитване, ползването на ресурсите на *Wikipedia* трябва да бъде ограничено. В този смисъл внимателно и критично трябва да бъдат ползвани и предлагани ресурсите ѝ.

В управлението и бизнес-стратегииите енциклопедичното знание, с неговата по-широка проблемно-тематична платформа, не би могло да служи директно в конкретни ситуации на организацията и потреблението. То се вписва в процесите на формиране на човешкия интелект и мотивация, в създаването на креативни способности на отделните индивиди, в обогатяването на информационния ресурс на обществото.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Реализирано е първо по рода си систематизирано изследване в България върху наличните енциклопедични продукти и ресурси.
2. Създаден е самостоятелен модел за наблюдение и анализ на електронните енциклопедии. Този модел би могъл да бъде приложен за анализ и на други електронни информационни ресурси.
3. Направен е задълбочен преглед на съдържанието и възможностите за ползване на най-популярните представители на съвременните енциклопедични продукти. Така систематизирана информацията има практико-приложен характер. Тя може да служи като готово пособие за ползване от библиотечните специалисти при подбор и оценка на справочни ресурси, а така също и като основа за разработване на учебни програми и образователни курсове.
4. Обобщените изводи, представени в табличен вид като приложение към дисертационния труд, могат да подпомогнат потребителите в работата им с информационни справочни ресурси. Резултатите и изводите от изследването биха могли да послужат и на производители на електронни енциклопедии.
5. Изяснена е ролята на библиотечните специалисти като консултанти при разпространяването, осигуряването на достъп и оценката на енциклопедичните ресурси, като се акцентира върху необходимостта от натрупване на нови знания и умения.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Преславска, А. Енциклопедичен речник. - В: Енциклопедия Българска книга. С., 2004, 164-165.
2. Преславска, А. Енциклопедия. - В: Енциклопедия Българска книга. С., 2004, 165-167.
3. Преславска, А. Идеи за бъдещето на енциклопедия „Българска книга“. - В: Библиотечното сътрудничество – настояще и бъдеще. С., 2003, с.161-166.
4. Преславска, А. Как енциклопедиите са повлияни от прехода печатно към електронно публикуване. - В: Libraries, Globalisation and Cooperation, С., 2005, 292-298.
5. Preslavska, A. Remarques sur l'avenir de l'Encyclopédie *Livre bulgare*. – Schéma et schématisation, nr. 60, 2e trimestre 2004, p. 12-16.